

Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları

Berna Güler MÜFTÜOĞLU*

Özet: 1980’li yıllarla birlikte Türkiye’de yerel sermaye gruplarının uluslar arası piyasalara hızlı entegrasyon sağlama güdüsü, Türkiye’nin gelişen ekonomiler arasında yükselme arzusu, ulus altı yerel/bölgesel alanların rekabet edebilirliğini sağlayacak düzenlemeleri hayata geçirmeye başlamıştır. Esnek istihdam politikaları, bölgesel asgari ücret tartışmaları, hizmet ve sanayi sektörel yığılmasının sağlandığı organize sanayi bölgeleri, teknoloji bölgeleri, teknoparklar vs. aktifleştirilirken ademi merkezi yönetimin içerdiği yerel yönetimler yasalarının değiştirilme çabası ve Kalkınma Ajansları kuruluşu farklılaşmayı belgelemektedir. Bu çalışmada sınıf eksenli bakış açısıyla yeni dönemin, yeni ittifaklarını ve işbirliklerini, aynı zamanda yeni gerilim ve çatışma alanlarının olası sonuçları incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sınıf temelli analiz, Kalkınma Ajansları, yerel/bölgesel ekonomiler, esneklik, çalışma koşulları, KOBİ’ler

A New Domain For Controlling and Supervising Labour in Turkey: Development Agencies

Since 1980s both the motivation of local capitalists in Turkey for a faster integraton into international markets and the will of Turkish economy to have a superior position in the list of advanced capitalist economies have given a start to the regulations to provide a higher level of competitiveness to local and regional actors. While flexible employment policies, debates on the necessity for a regional minimum wage scheme, organized industry regions (OIRs) which provide sector-specific clustering for services and industrial branches of activities, technology regions, techno-parks and etc. have been activated on one hand some serious efforts to amend legislation on local administrations and to launch Development Agencies on the other have proved above mentioned differentiation. This study aims to make an analysis based on social classes on both the new alliances

---

Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir.

Çalışmamız 12. Sosyal Bilimler Kongresi 2011 için hazırlanmış tebliğin genişletilmiş biçimidir.

and cooperations and also possible consequences of the potential tensions and conflicts of this new period.

Key Words: Analysis based on classes, Development Agencies, Local/Regional Economies, Flexibility, Working Conditions, SMEs

“Her şeyin yeri ve zamanı vardır.”

Anonim

“Vakit, nakittir.”

Anonim

“Zaman zerreleri kârın unsurlarıdır.”

(Marx,2011:239)

Giriş

Üretim; insan ve doğa, insan ve insan ilişkileri sonucu ortaya çıkan, toplumsal ilişkiler bütünüdür. Bir toplumsal ilişkiler bütünü olan kapitalist üretim ilişkileri; sermaye-emek, sermaye-sermaye ve sermaye-devlet ilişkisel mekanizmayla açığa çıkmaktadır. Bu mekanizmada, süreksizliğe içkin olan sermaye birikim sürecini; devrimci olma özelliğine sahip sermaye, gücü oranında yeniden ve yeniden üretir. Ancak sermaye birikim sürecinin süreksizliği, kriz koşullarını ortaya çıkarır. 1960’lı yılların ortalarında başlayan, 1970’li yıllarda yoğunlaşan kriz koşulları 1980’li yıllara gelindiğinde küresel ölçekte üretim ilişkileri, yeni-liberal politikalar ekseninde devlet/piyasa dengesi, piyasa lehine değiştirilmeye başlanmıştır.

Üretimin ilişkilerinin önemli bileşeni olan emek gücüne ait tüm (nicel/nitel) unsurlarının katı olduğu, sürecin sürekliliğinde engel yarattığı gerekçesiyle daha sıkı denetim ve kontrol mekanizmasını oluşturacak “esneklik” uygulamaları anahtar rol oynarken, bu uygulamaları gerçekleştiren mahaller, mekânlar gözde alanlar olarak ilan edilmiştir. Böylece, dünya ölçeğinde yerel ve bölgesel alanlar (mahaller, mekânlar) yeniden ve yeni kurallara göre tanımlanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede oluşan ve oluşturan kurumlardan biri olan Kalkınma Ajansları emek gücünün yaşam alanları olan mekânları sermayenin sürekliliğini sağlayıcı potansiyelleri açığa çıkarıcı kurumlar olarak sunulmaktadır.

Bu kapsamda çalışmamızda sınıf eksenli bakış açısıyla dünyada ve Türkiye’de üretim ilişkileri, Kalkınma Ajansları ve bölgesel/yerel dinamikler arasındaki ilişki bütünlüklü olarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

Dünden Bugüne Süreksizliğin Gölgesinde Süreklilik Arayışı

Kapitalist üretim ilişkileri kendini muazzam meta, muazzam ticaret ve muazzam para mekanizması yaratarak var etmektedir. Muazzam olma durumunu, sistem;

yaratıcı yıkımla yeni ihtiyaçlar ve istekler yaratarak, insanın emek kapasitesine ve arzusuna el koyarak, yerleri, mahalleri, bölgeleri dönüştürerek ve hayatın temposunu hızlandırarak birikim sorununa cevap aramaktadır.

Sistem, birikim sorununa çözüm bulabilmek için ayırt edici tarihsel coğrafyasını yaratmaktadır. Ancak basit şekilde ele alındığında sistemin gelişim güzergâhının tahmin edilebilmesi oldukça güçtür. Çünkü yeni ürünler üzerinde spekülasyon, yeni teknolojiler üzerinde spekülasyon, yeni mekânlar, mahaller ve bölgeler üzerinde spekülasyon, yeni emek süreçleri (aile emeği, fabrika sistemi, kalite çemberi, işçi katılımı vs) ve benzerleri üzerinde spekülasyon ortaya konularak kâr elde etmenin bir çok yolu bulunmaya çalışılmaktadır. Spekülatif faaliyetlerin rasyonelleştirilebilmesi ise "Kârlı mıydı?" sorusuna verilecek cevapla gerçekleşebilmektedir. Dünya ekonomisinin koskoca mekânlarında, bu soruya farklı tekil sermayeler farklı cevap verirler. Sonra yeni bir spekülatif dalga bir öncekini önüne katarak, yeni cevaplar eskisinin yerini almaya başlayabilir. Çünkü kapitalistleşme sürecinin yasaları başlangıç koşulları, insan faaliyetleri ve hayal gücündeki en ufak değişiklik, görünüşte sonsuz sayıda farklı görüşler üretebilmektedir. Ancak, sıvı dinamiğinin yasaları gibi sermayenin dolaşım yasası bir işgücü pazarından ötekine bir meta üretim sisteminden diğerine, bir ülkeden ötekine ve bir haneden diğerine değişmezliği içerir (Harvey, 367).

Öte yandan gündelik yaşamda kapitalistleşme sürecinin yasalarını kapitalist mantığın kuşatması içinde değil, dışında bir yerde aldığı düşünülür ve düşündürülür. Oysa kapitalistleşmeye içkin koşulları kültürel, politik, hukuki ve ideolojik değer ve kurumlar yaratarak var etmektedir. Bu durumun en net yansımasını da 1980 sonrasında sermaye birikim sürecinin yeni dönemin, yeni koşullarının "bütünsel" açıdan bölgeler arası eşitsizliğin ortadan kaldırılması yerine, "parçalı ve stratejik" ele alış olarak nitelendirilen bölge içi farklılığın yaratılarak gelişmenin büyümenin gerçekleştirileceği düşüncesinin egemenleştirilmesin de görmektediriz.

Böylece bölge içi farklılığı en başarılı şekilde yaratan bölgeleri, M.Piore ve C.Sabel İtalya'da Emilia Ramogna, Avusturya'da Salsburg, Almanya'da Baden Württenbeg olarak gösterirken (Piore ve Sabel, 1984); Storper ve Scott, ABD'de Silicon Vadisi, Orange Şehri, Route 128 ve Fransa'da Bilimsel Kent olarak gösterir (Storper ve Scott, 1990). Bu alanlar, yerel/bölgesel dinamikleri kendiliğinden (spontaneous) gerçekleştiren, içsel gelişimin (endogenous growth) en iyi örnekleri olarak kabul edilir. Yeni teknolojilere uyum ve firmalar arası bütünleşme ağları ve kolektif etkinliğin sağlanabildiği yerel ve bölgesel ekonomilerin kümeleşmesiyle oluşan mekânlar "Kârlı mıydı?" sorusuna cevap olurken, bu cevabı güçlendirecek yeni mekânlar yaratılmasına da teşvik etmektedir.

Neye rağmen? Sorusuna cevap aramak önemsizleştirilirken, sınıfsal analiz yapanlar cevabı tüm açıklığı ile ortaya koymaktadırlar. F.Murry, Emilia Ramogna bölgesinde esnek uzmanlaşma deneyiminin, yüksek ücret ve sosyal haklar talep eden işçi sendikaların dışlanmaya başlanması ile birlikte geliştiğini göstermektedir. 1969'da İtalya'da "sıcak sonbahar" adı verilen güçlü bir sendikal mücadele

döneminde İtalyan sermayesi, bu mücadeleye tepki olarak üretimin birçok bölümünü firma dışına kaydırarak üretimi, alt sözleşme ilişkisiyle küçük üretime dayalı örgütlenme yolunu seçmiştir. İtalyan sermayesinin üretim sürecinin parçalarını alt sözleşme ilişkisiyle yaptırması bir yandan maliyetlerin düşüşüne, diğer yandan örgütlü emek ile çatışmaya girmekten kurtulmasına ve kâr artışları sağlanmasına neden olmuştur (Murry, 1987:87-88).

Kapitalistleşmenin yeni koşulları, yerel sermaye dinamiklerinin etkinliğini artıracak, piyasa temelli politik karar alma süreçlerinin belirleyici olmalarının sağlanacağı, rekabet ilişkilerinin ulus-altı (yer, mahal, bölgesel) alanların yeniden düzenlenmesini sağlayıcı ulus-devletlerin kamu yönetimi, yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. Yönetim yerine yönetim modeline geçiş, küresel rekabetin ihtiyacına cevap verecek şekilde bölgesel, ulusal ve küresel alanda etkinleştirilme ihtiyacını doğurmuştur (Güler-Müftüoğlu, 2005).

Öte yandan dünya ölçeğinde üretim organizasyonun biçimleri (alt sözleşme ilişkilerine içkin ağlar, zincirler) ve yapısal karakterleri, coğrafik olarak farklılaşır, bu farklılaşma politik, sosyal ve kültürel sonuçları şekillendirir. Dolayısıyla farklı bölgelerin bölgesel gelişmelerini de farklı etkiler. Ulus altı bölgelerin önemi de burada yatmaktadır (Coe, Hess ve Dicken, 2007:6). Alt sözleşme ilişkisi içeren küçük ve orta boy firmalar temelli sanayi bölgeleri, toplaşan ekonomiler, öğrenen bölgeler gibi bölgelerin birbirleriyle yarıştırmalarıyla cazibe merkezleri veya alanları yaratılmakta; yükselenlerin-alçalanların, kazananların-kaybedenlerin olduğu bir arena oluşturulmaktadır (Ercan, 2006; Güler-Müftüoğlu, 2006)

1986 yılında “Washington Uzlaşması” olarak bilinen anlaşmayla, dünya ölçeğinde sermayenin aktörleri olan uluslar üstü kurumlar; para sermayeyi kontrol eden Uluslararası Para Fonu (IMF), üretken sermayeyi kontrol eden Dünya Bankası (WB), ticari sermayeyi kontrol eden Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) (1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (WTO) altında yer almıştır) ve Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Teşkilatı (OECD); ticari serbestleşme, ademi merkezi yapılanma ve yönetim modelinin benimsetilmesi doğrultusunda aynılaştırılmıştır (Peck ve Tickell, 2002).

OECD'nin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin merkezi yönetimlerinin yeniden yapılanmasını ön gören ülke çalışmalarıyla yönlendirme işlevini sıklaştırdığını görmekteyiz (OECD, 2000; OECD,2001; OECD, 2004). Bunun yanı sıra, OECD'nin yapmış olduğu çalışmalarda bölgesel/yerel kümeleşen sanayi alanlarına dikkat çekmekte ve bu alanların yerel yönetim, emek, finans ve firmalar arası işbirliğine dayalı sosyal dayanışma ile ekonomik etkinlik yarattığına ilişkin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca “Yerel Ekonomi ve İstihdam Gelişimi” (LEED) programı ile bu alanların teşviki ön görülür (OECD, 2001 (a); OECD, 2001(b)).

Bununla birlikte, bölgesel bloklar (NAFTA, AB, APEC vs.) arasındaki ilişkileri, blok içinde yer alan ulus/ekonomi ilişkilerini yeniden yapılanmasında; mal, sermaye akışının hızlı gerçekleştirilmesine yönelik olarak siyaset dışı yerel teşebbüslerin karar alma sürecine dâhil olduğu yerel yönetim modeli benimsenir

(Brenner ve Theodore, 2002). Örneğin Avrupa Birliği Konseyi, yerel idarelerin güçlendirilmesi, özerkliklerinin savunulması ve yerel yönetim ilkesinin benimsendiği 1985 yılında “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı” belgesini oluşturmuş ve üye ülkelerin ve aday ülkelerin onayı istenmiştir. Aday konumunda olan Türkiye’de 1988 yılında bazı maddelere çekince koyarak bu belgeyi onaylamıştır.

AB’nde 1987 yılında kabul edilen Tek Avrupa Yasası ve 1988 yılındaki Yapısal Fonlar’daki reformlarla birlikte bölgeler/yerel alanlar; sosyal, ekonomik, politik aktörlerin ekonomik kalkınma üzerinde etkili, ulusal ve küresel alanda kendi çıkarını savunan bir aktör olarak görülmeye başlanır. 1990’lı yılların başına kadar kamu kurumu olma niteliğini taşıyan Kalkınma Ajansları özelleştirilerek, özel faydaya dönük olarak kamu ve özel sektör işbirliğine dayalı olarak yapılandırılır. Böylelikle, Kalkınma Ajansları da tekil sermayelerin ortaklık kurmalarını ve/veya ağ tarzı ilişkiler ile tekil sermayelerin süreksizliğine ilişkin daha etkin çözümler üretebilmesine dönük olarak esnek biçimde yapılandırılır (İTO, 2003).

AB kapsamında Kalkınma Ajanslarının ortaklaştırıldığı “Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Ajansları” (EURADA) adı altında bir üst örgüt oluşturulmuştur. Bu örgüt, AB genelinde yerel/bölgesel alanlara yönelik ortak hedefler ve proje çalışmaları yapmaktadır. Bu çalışmalar arasında sanayi sektörü, küçük ve orta ölçekli işletmeler, emek piyasasının yeniden yapılandırılması ve bölgesel yenileşme konuları yer almaktadır. AB’nde yerinden yönetim ilkesi ve Kalkınma Ajansları, yerel yönetim modelinin uygulanmasında önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (www.eurada.org).

Bölgesel rekabetin yarattığı koşulları algılayabilmek için, bölgeler arası ve bölge içi insani gelişmenin, ne boyutta olduğu bilinmesi gerekmektedir. K. A. Bryan ve L.Martinez, ABD’de 1960–2005 yılları arasında bölgeler arasında ve bölgeler içinde gelir, refah, cinsiyet, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanında eşitsizliğin daha da derinleştiğini ekonometrik analizle açığa çıkartmaktadır (Bryan ve Martinez, 2008). Öte yandan Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanmış olan 2010 AB Bölgesel Rekabetlilik Endeksi, Merkez ve Batı Avrupa bölgeleri rekabet edebilirliğinin Doğu ve Güney Avrupa bölgeleri rekabet edebilirliğinden yüksek olduğunu ve gelir endeksi bakımından da daha yüksek düzeyde yer aldığını vurgulamaktadır. Bölgeler arasında eşitlenmenin aksine git gide artan eşitsizliğe dikkat çekilmektedir (Annoni ve Kozovska, 2010:11).

Bununla birlikte, AB’nde “iyi yönetişimin” gerçekleştirildiği idea edilen Kalkınma Ajanslarında yerel inisiyatiflerin politik karar alma sürecinde yer alanlar arasında akademisyenler, bürokratlar, işletme birlikleri, sanayici dernekleri, konfederasyonları, bunların aktif aktörler olarak öne çıkması, sivil toplum örgütü içinde ikinci dereceden sendikalara yer verilmiş olması, arz temelli politikaların yerleştirilmesini ve sermaye egemenliğinin pekişmesini sağlamaktadır (Leither ve Sheppard, 2002). Diğer taraftan yerel yönetim mekanizmasındaki “yerel elitler”in rekabet ve yenileşmenin sağlanmasında ve yeni liberalizmin kurallarının yerleşmesinde daha fazla güç ve kontrol sağlama çabası hiyerarşik yapılanmayı

beraberinde getirmektedir. Bölgesel/yerel alanlar arasında güç ilişkilerinin eşitsiz olması da eşitsiz gelişime de neden olmaktadır. Çünkü daha fazla güç ve kontrol hangi yerel/bölgesel alanda ise yatırım için gerekli ihtiyaçlar bu alana kaydırılmaktadır (Leither ve Sheppard, 2002). Swyngedouw vd.; ekonomik, politik, sosyal ve kültürel elitlerin pozisyon almaları ve güç mücadelesinin yatırım projelerine belirgin şekilde yansımaları, yönetim mekanizmasını “elit oyun alanları” (“elit playing fields) olarak adlandırmaktadırlar (Swyngedouw vd., 2002: 563). Yönetişim mekanizmasında ya da “elit oyun alanlarında” sosyal gruplar, yok sayılır, pas geçer, atlatılır veya sıra dışı olarak değerlendirilir. Bununla birlikte sosyal hareketlilik olduğunda ise mahalli olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır(Swyngedouw vd. 2002:566-574).

Öte yandan bölge içi farklılığın açığa çıkarılmasında, bölgesel birikimin sağlanması için bölgesel kurumların yani Kalkınma Ajanslarının sağladığı kolaylaştırmalar; yerel, ulusal ve uluslar arası sermaye ilişkilerinin kurulmasında etkin rol oynamaktadır. Tekil sermayeler arasında üretim ilişkilerinin niteliği ve küresel üretim ağı içinde dâhil olma güdüsü, bölgenin kendine özgü zenginliklerinin sermaye için kâr alanına açılması emeğin ve doğanın zapt edilmesine, yıkımına ve tahribatına neden olabilmektedir (Coe vd, 2004; Coe vd., 2008). Tahribatın ortadan kaldırmanın tek koşulunun güç mücadelesi içinde emek hareketinin yerel alan içinde iç ve dış göçmen emekçilerle birlikte hareket edilebildiği ve yerel dışında da tüketim protestoları, çalışma standartların korunmasına yönelik direnişlerin güçlendirilmesinin gerekliliğine işaret edilmektedir (Coe vd., 2008).

Türkiye’de Sürekliliğin Arayışı: Kalkınma Ajansları

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu 1923’ten günümüze, kapitalistleşme sürecinin gelişimi, bölgeleri arası eşitlik gerçekleşmemiş, eşitsiz gelişim her dönemin en önemli sorunu olmuştur. Geç kapitalistleşmenin getirdiği sorunlara çözüm arayışı, sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanmasına yönelik uygulanan ekonomi politikaları, dünyadan bağımsız olarak gerçekleşmemiştir. 1960–1980 döneminde bölgeler arası eşitsizliğe çözüm arayışı, dünyadaki gelişime paralel olarak sorunu anlamaya yönelik ve bütünsel çözümlerin üretilmesi anlayışı hâkim olmuştur. Bu dönemde “ortak iyiyeye” vurgu yapan kalkınma anlayışı ise “*ulusal düzeyde egemen sınıflar ve /veya yönetici elitler açısından meşruiyet aracı olarak bir işlev yüklemiştir*” (Türkay, 2006:8). 1960-1970 döneminde beş yıllık kalkınma planlarında, kapitalizmin işleyişinin sürekliliğinin planlanmasıyla, üretken yatırımların yaratılması hedeflenmiştir (Akçay, 2007). Bu hedef doğrultusunda ithal ikameci birikim rejimi uygulanmış, böylece içe dönük sermaye birikimi yaratılma çabası benimsenmiştir (Ercan, 2004: 22). 1960–1980 dönemimde ulusal düzeyde sermaye birikimin palazlanmasına, sermayeler arasında ortak gücün oluşmasına olanak sağlayan ortak irade anlayışı pekiştirilmiştir (Tuna, 2011). 1970’lerin sonunda ulusal düzeyde palazlanan sermaye birikimi; sığağı gören mısır tanesi gibi dışarı sıçrama eğilimi ile

birlikte dışa dönük sermaye birikim rejimine olanak sağlayan ihracata dayalı sanayileşme modeline geçişin koşulları hazırlanmaya başlanmıştır.

1980'li yıllarda dünya ölçeğinde ise birikim sürecinin süresizliği kısıncında, birikim mücadelesi ve sermayenin devrimci gücünün üstünlüğü ile esnek birikim rejiminin uygulanmaya geçişi esnekliğe içkin yeni-liberal politikalar vasıtasıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yeni-liberal politikalar zahmetsiz ve kolay şekilde her yerde, aynı zamanda uygulanmamıştır. ABD'de Başkan R.Reagan ve İngiltere Başbakanı M. Thatcher yeni-liberal politikaların değişimi ve daha iyi hayatı vaat eden propagandanlar ile birlikte bölgesel kayışlar, sanayisizleşme, artan işsizlik, istihdamın hizmetler sektörüne yığılması, esnek istihdam politikalarının sarsıcı etkisiyle emekçi sınıflarının geleneksel kurumları geniş toplumsal kesimleri güçsüz bırakacak şekilde zayıflatılmaya başlanmıştır. Geç kapitalist ülkeler için yeni-liberal politikalar IMF ve WB destekli yapısal uyum programlarının uygulanması, Türkiye'de olduğu gibi 12 Eylül 1980 askeri darbeyle yeni düzene geçişin sermaye dışı toplumsal kesimler için tam bir ters yüz oluşu ile gerçekleşmiştir. Yeni-liberal politikalar çerçevesinde devletin kamu gücünün zayıflatılması, kamuya ait mal ve hizmet sunumunun piyasaya devri ve devletin sadece piyasayı düzenleme rolü üstlenmesi, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması, özelleştirme, ticarileştirme, emek piyasasının esnekleştirilmesi gibi uygulamalar topluma nüfus etmeye başlamıştır. Ne var ki, yeni-liberal politikaların varlık göstermesinde yapısal uyum programlarının uygulanması, dışarıdan *zorlama* olurken içerden de *iradeyi* gösteren yerel ve ulusal sermaye gruplarının işbirliği önemli rol oynamaktadır (Güler-Müftüoğlu ve Ercan, 2007a-b).

Birikimin sürekliliğinin sağlanması için bölge potansiyellerin açığa çıkarılmasındaki süreç; 58. Hükümet döneminde 22 Eylül 2002 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerin yapılması, bölge politikaların belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemi (NUTS) ile karşılaştırılabilir veri tabanı oluşturmak amacıyla ülke genelinde üç düzeyde istatistikî bölge birimi oluşturulmaya başlanmıştır. Düzey III, il düzeyinde olup, 81 istatistikî bölge birimi olarak tanımlanmaktadır. Düzey II, illerin gruplandırılması sonucunda seçilen 12 il, istatistikî bölge birimi olarak tanımlanırken; Düzey I ise komşu illerin gruplandırılması ile 26 adet istatistikî bölge birimi oluşturulmuştur (www.dpt.gov.tr).

Geri kalmış bölgeler için AB ile finansman anlaşması yapılmış olan “Bölgesel Gelişme Programı” öncelikli olarak KOBİ'lerin desteklenmesi, “organize sanayi bölgeleri” ve “küçük sanayi siteleri” için alt yapı yatırımların geliştirilmesi, yerel kalkınma inisiyatiflerinin desteklenmesi ve teknik işbirliğinin sağlanmasıdır (DPT, 2003:49-52). Öte yandan *“işletmelerin rekabet gücünün desteklenmesinde KOBİ'lerin geliştirilmesi temel stratejik amaç”* olarak ortaya konulmuştur (DPT, 2003: 98). Ayrıca, bölgesel gelişme stratejisinin başarısının büyük ölçüde merkezi ve yerel birimlerin işbirliği içinde ortak hareket etmesine bağlı olduğu ve yerel dinamiklerin uzlaşmacı,

ortak akla dayalı, işbirliğine önem veren bir planlama yaklaşımının zorunlu olduğu vurgulanmaktadır (DPT, 2003:127).

AB uyum kapsamında küresel kapitalizme eklenme çabasında olan Türkiye’de 2005 yılında Kamu Yönetimi Temel Kanunu ile yerel/bölgesel ekonomilerin öne çıkarılmasında etkin olan ademi–merkezi yapılanma oluşturulmuş ve bu çerçevede Büyükşehir Belediyesi, Belediye ve İl Özel İdare Kanunları yeniden düzenlenmiştir. Belediyenin görevleri arasına beldenin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması ve gelişimi için her türlü faaliyette bulunması dâhil edilirken, “küçük sanayi siteleri” ve “organize sanayi bölgeleri” kurmak, kurulmasına yardımcı olmak, bu konuda belediyelerle ve meslek odalarıyla iş birliği yapılması İl Özel İdaresi’nin görevleri arasında yer almaktadır. Böylece dünyada yerel/bölgesel dinamiklerin öne çıkmasında etkin kabul edilen kamu-özel sektöre dayalı işbirliği faaliyetinin gerçekleştirilmesinin meşru zeminin son halkası olan Kalkınma Ajansları da 2006 yılında kanunlaşmıştır (Güler-Müftüoğlu, 2007).

Kalkınma Ajanslarının destekleyenlerin başında yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde örgütlenen sermaye birlikleri olmuştur. Örneğin MÜSİAD’ın, yerelleşme ve bölgeselleşmeye temkinli bir yaklaşımı olsa da Kalkınma Ajanslarının kuruluşuna destek vermiş. TÜSİAD ise 2004 yılında 60 farklı yerel ve bölgesel sermaye birliklerinde oluşan Sanayici İşadamları Derneklerini (SİAD) toplayarak Türk Sanayicileri Konfederasyonu (TÜRKONFED) kuruluşuna destek vermiş, Kalkınma Ajanslarının kuruluşunda da olağan üstü çaba harcayan etkin sermaye birliği olmuştur (Gündoğdu, 2009).

Bugüne kadar, NUTS kapsamında oluşturulan 26 tane istatistikî bölgede, 26 adet Kalkınma Ajansı kurulmuştur. Kamu-özel birlikteliği ile oluşturulmuş olan Kalkınma Ajanslarının yönetiminde bölge valileri, belediye başkanları, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’ne (TOBB) üye sermaye temsilcileri yer almaktadır. Kalkınma Ajanslarının ortakları ise üniversiteler, finans kurumları, Küçük ve Orta Sanayileri Geliştirme Başkanlığı (KOSGEB) ve İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) gibi kamu ve özel kurumlardır.

Öte yandan Türkiye İşveren Sendikası Konfederasyon’u (TİSK) Kalkınma Ajanslarının yönetim kurulu içinde sosyal tarafların işveren ve işçi sendikalarına yer verilmemiş olmasından dolayı serzenişte bulunurken, “...Elimizde ekonominin sağlam yapısı ve iyi performansı gibi çok ciddi silahları var. Artık kalkınma ajanslarımız da bu cephaneliğe dâhil etmeliyiz.” (İşveren Dergisi, 2011:6) ifadesiyle sermaye için Kalkınma Ajanslarının birikim yaratmada önemli bir araç olduğunun altını çizdiğini görmekteyiz. Hiçbir emek ve emek yanlı örgütün yer almadığı Kalkınma Ajanslarının, kârlılığın sürekliliğini sağlayıcı bölgesel birikim yaratmanın müdahaleci kurumları olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

61. Hükümet döneminde Kalkınma Bakanlığı tarafından, bölgesel rekabet etme potansiyelinin açığa çıkartılmasını amaçlayan Kalkınma Ajanslarının koordinasyonu sağlanacağı Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu ve Bölgesel Gelişme Komitesi’nin kurulmasıyla merkezi ayağının kuvvetlenmesi planlanmaktadır.

Komitede, üst düzeyde kamu görevlileri ile birlikte kamu kesimi, özel sektör ve sivil toplum kurumları yer alacağı vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlıkları sürdürülen, günümüzde “stratejik eylem planlarının” hâkim olduğu politikalara bir yenisi eklenecek olan “Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi” hazırlanmaktadır (Yılmaz, 2011: 47-51).

DPT tarafından, KOSGEB ve Kalkınma Ajansları ile yapılan işbirliği çerçevesinde KOBİ'lerin rekabet gücünü artırılmasına yönelik projelerin hayata geçmesini kolaylaştırıcı uygulamalara geçilmiştir. Bu uygulamalar; KOBİ Proje Destek Programı, Ar-Ge, İnovasyon ve Endüstriyel Uygulama Destek Programı, Tematik Proje Destek Programı, İşbirliği-Güçbirliği Destek Programı, Girişimcilik Destek Programı, Genel Destek Programı ve GİP KOBİ Destek Programıdır (Kaplan, 2011: 55).

Öte yandan, KOSGEB Başkanı M. Kaplan, “Günümüzde işletmelerin değil bölgelerin rekabeti söz konusudur”(Kaplan, 2011: 53) ifadesiyle bölgelerin kâr sağlayıcı işletmelere dönüştürüldüğünün vurgusunu yapmaktadır. KOSGEB'in uygulama alanlarından biri olan “Tematik Proje Destek Programı”nda hedef kitle olarak “meslek kuruluşlarının” seçildiğini, bu kapsamda inisiyatiflere fon sağlayacak, girişimcileri ortaya çıkaracak ve cesaretlendirecek bölgesel rekabet edebilirlikteki “meslek kuruluşlarının” önemi vurgulanmaktadır (Kaplan, 2011: 55). Böylelikle diyebiliriz ki, bölgesel rekabet ve birikim koşullarının yaratılmasında “meslek kuruluşlarının” üst çatısından biri olan Türk Mimar Mühendis Odalar Birliği'nin (TMMOB) da “aracı” bir kurum olarak nesneleştirilmektedir. Bununla birlikte, TMMOB'nin toplumsal çıkarların ötesinde sermaye birikimine hizmet eden yapıya dönüştürme eyleminde kurumun yasal statüsünü değiştirme çabalarının belirleyici nitelikte olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan üniversiteler de Kalkınma Ajanslarının partnerleri olarak değerlendirilmektedir. Bunun nedeni ise, üniversitelerin piyasanın değişen yapısına göre davranış göstermeleri ile süreklilik kazandıran faaliyetleri destekleyen organizasyonel yapının, geleneksel akademik yapının yerini alması gerekliliği bir zorunluluk olmaya başlaması gösterilmektedir. Bölge gelişmesi için kültürel birikimin önemine dikkat çekilmesinin ardından, üniversitelerin sunduğu tüm kültürel aktivitelerin, mezun öğrencilerin istihdam yetenekleri üzerinde etkili olması nedeniyle tek bakışlı “girişimci kültürü” ile donanmış insan gücü çıktısının, bölgesel birikimin esas kaynağını oluşturacağı düşünülmektedir (Çetin, 2007: 223).

Böylece “Kamuda Stratejik Yönetim” kapsamında DPT aracılığıyla, üniversitelerin de bölgeler gibi işletmelerin pazarlama stratejisi olan SWOT¹

¹ **S(Strenghts-Güçlü taraflar)** Güçlü olunan yanları bulmak için, yeteneklerin, potansiyellerin, pazarlama gücünün, finansal gücün, pazardaki deneyimlerin vb. değerlendirilmesi. **W(Weaknesses-Zayıf taraflar)** Mali zorlukların, pazardaki deneyimsizliklerin, personel yetersizliğin vb. değerlendirilmesi. **O(Opportunities- Fırsatlar)** Faaliyet gösterdiğiniz alanla ilişkili bir başka alanda büyüme olanaklarının, ilişkilerin sağladığı

(GZFT) analizleri yapılmakta, üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde, üniversiteler *sermayenin hizmetine sunulan bilgi ve insan gücü üretilmesine hizmet eden birimlere dönüştürülmektedir*. Sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda bilinç ve vasıf edinmiş insan gücünün yaratılması; iş başında disiplin, denetim ve kontrolün kolaylaştırma işlevi yükletilen üniversiteler, evrensel bilgi ve düşünme ediniminden uzaklaştırılmaktadır.

Türkiye’de de bölgesel birikim ve bölgesel rekabetin yaratılmasında üniversitelerin Kalkınma Ajanslarının ortaklarından biri yapılması, şirket tarzı yapılandırılmaları “girişimci üniversite modeli”nin benimsenmesi, akademik yükseltme ve atamalarda proje faaliyetleri ile değerlendirilmesi, akademik kurumların TÜBİTAK ve TÜBA vs. işleyişinde yasal değişikliklere gidilmesi ile “geleneksel akademik kültürü” ortadan kaldırılmaktadır. Böylece bölgesel birikim koşulları; dışarıdan zorunluluklar, içerden dışarıya işbirliği ile zorlamalar ve müdahale alanlarının yaratılmasıyla gerçekleşmektedir.

Türkiye’de Süreç: Bölgesel Birikim mi, Bölgesel Tahribat mı?

Bölgesel birikim ve bölgesel rekabetin gerçekleştirilmesinde zorunluluklar, zorlamalar ve müdahale alanlarının oluşturulmasına en çarpıcı örneklerden biri, 2007 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından AB müktesebatına uyum için hazırlanmış olan “Bölgesel Rekabet Edebilirlik Eylem Programı”dır (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2007). Bu Program kapsamında “Bölgesel Rekabet Edebilirlik Eylem Planı” hazırlanmış olup, “Eylem Planı: 9. Kalkınma Planı” ve bu Planın “Orta Vadeli Planı Türkiye için Sanayi Dokümanı”, “KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı” ve “Bilgi Toplumu Stratejisi”nden oluşmaktadır.

Bölgesel Rekabet Edebilirlik Eylem Programı kapsamında bölgesel yoğunlaşmaya dikkat çekilmiş, bölgesel kalkınmayı sağlamak için 12 Düzey II Bölgesi ve 15 cazibe merkezi seçilmiştir. Bununla birlikte, bölgeler arası rekabetin yaratılmasında sivil toplum kuruluşlarının önemine işaret edilmiştir. Bu kapsamda TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu), TSGV (Teknoloji ve Sanayi Geliştirme Vakfı), TTGV (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı), OSB (Organize Sanayi Bölgeleri) Geliştirme, bölgesel ve sektörel birliklerin ortaklığı vurgulanmıştır (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2007). Bölgesel Rekabet Edebilirlik Eylem Planı’nın baş aktörleri de sermaye temelli birlikleri oluşturmaktadır

KOBİ temelli sermaye birliklerin üst kuruluşu olan TOBB; Kalkınma Ajanslarının önemli bileşenlerinden biridir. TOBB ve onun düşünce kuruluşu olan TEPAV (Türkiye Ekonomi ve Politika Araştırma Vakfı) 2006’da kurulan Kalkınma

---

gücü, mali desteklerin vb. değerlendirilmesi. **T(Threats-Tehditler)** Mali kriz olanaklarını, en değerli personelin kaybetme riskini, müşterileri rakip şirkete kaptırma riskinin vb. değerlendirilmesi.

Ajansları kapsamında günümüze değin beş tane “Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu” düzenlemiştir. Bu sempozyumlarda “*kalkınma ajanslarının bulmacasının parçalarını TEPAV birleştiriyor*” sloganı (<http://www.tepav.org.tr/sempozyum/>) kullanmaktadır. Böylece TEPAV; uluslar arası ve yerel üniversiteler, küresel kurumlar, ulusal ve yerel kamu kurumları ve özel sektör bileşenlerinin “ortak akıl-işbirliği” çerçevesinde “sermayenin harici belleği” olarak işlev üstlenmektedir (Tezcek, 2011). Bununla birlikte TEPAV çalışmalarıyla “hegemonik düşüncenin, eylemin” yerleşmesine zemin hazırlanmaktadır.

TEPAV’ın “Planlamadan Uygulamaya” başlıklı 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu’nda TEPAV araştırmacıları tarafından seçilmiş bölgelerde yapılan pazarlama stratejisi olan SWOT analizlerin ayrıntılı sonuçları değerlendirilirken, tartışma oturumunda U. Bayraktar’ın analizinde bölgesel birikimin yaratılması için “hegemonik düşüncenin ve eyleminin” nasıl hayat bulacağı açık şekilde ortaya konulmaktadır.

“Plan değil pılav istiyoruz” sözünden yola çıkarak bunu söylemek istiyorum

İyi plan, yenebilir plan olmalıdır. Yani bunun birilerinin karnını doyurması lazım ve insanların bu planın karnılarını doyurduğuna ikna olmaları gerekiyor.” (Bayraktar, 2009:409)

“Artık en temelde mahalle mi, kentte mi, nereye ise insanların buna sahip çıkabileceği balıklar yani bütçe verilmesi lazım, para verilmesi lazım. İnsanlar bunun işe yarayan bir metot olduğunu görüp gerçekten karar aldıklarını fark edip, bunu yavaş yavaş bir kültür haline getirmeleri lazım.”(Bayraktar, 2009: 410)

Bölgesel birikimin, bölgesel eşitliği sağlayamaması ve eğitim, sağlık, sosyal eşitlik gibi sosyal hakların her bölgede aynı ölçüde gerçekleşmemesi gerçeği ve Ekim 2008 dünya ekonomisi krizi ardından, TEPAV’ın 4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumunu “Sosyal Politikanın Yönetişimi” başlığı altında düzenlemeye zorunlu kılmıştır. Ancak bu zorunluluk, “Sosyal Politika Disiplini”nin siyaset biçimlenmesinden uzak tutularak hatta iğdiş edilmiş halde, “Sosyal Politikanın Yönetişimi” olarak ele alınması; şaşkıncı olmayıp, “hegemonik düşüncenin ve eyleminin” bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumunu “Sosyal Politikanın Yönetişimi” açılış konuşması yapan TEPAV İcra Direktörü G. Sak, dünyadaki ekonomik krizin sarsıcı etkisi altında Türkiye’deki sosyal politika uygulamalarında sadece ve sadece kamusal kaynakların kullanılmasının gerekliliği hakkında şunları ifade etmektedir (Sak, 2010: 10):

“Kriz dönemlerinde sosyal politikanın önemi gittikçe artmaktadır. Zenginlerin daha zengin, fakirlerin daha fakir olacağı bir dönemdeyiz. Mali alanımızda pek yok. Sosyal politikalar için en fazla para harcamamız gereken dönemde fazla para yok devletin kasasında. Ayrıca, harcanan paranın gerek sağlık gerekse

eğitim alanlarında ne kadar etkin sonuçlara ulaştığı konusunda da soru işaretleri var. ....Sosyal politika alanında merkezde 14 farklı kurum var. Yerele indikçe bunların sayısı katlanarak artıyor. Her biri arasındaki uyum ve koordinasyon nasıl sağlanacak? Nasıl sağlanmalı?”

Sosyal politika uygulamaları bir devlet politikası olduğu gibi özü itibari ile büyük ölçüde işçilerin sosyal haklarını koruyan, ilerleten ve işçi sendikalarının, emek eksenli örgütlerinin mücadelesi ve gücü oranında şekillenen demokratik siyaset aracıdır. 4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu sosyal politika uygulama aracı olan sendikaları ve emek örgütünü tamamıyla dışarıda bırakmıştır. Kuşkusuz bu durum da şaşırtıcı değildir. Çünkü Kalkınma Ajanslarının yönetim kurulunda işçi sendikalarına yer verilmemiştir. Asıl bileşenler ise “elit oyuncular” yani sermaye temelli birliklerdir.

Sempozyumda Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü (UNRISH) üyesi P. Utting'in, daraltılmış sosyal politika uygulamalarının sonuçları ve yarattığı sorulara ilişkin değerlendirmesi önemli açılım sunmuştur (Utting, 2009: 39).

“...sosyal politikaya artan ilginin sosyal yardımlar üzerinde dar bir odağın ötesine geçip geçemeyeceğidir; örneğin, iyileştirici bir yaklaşımdan, ...dönüştürücü bir sosyal politika gündemine geçilmesi gibi. Sonuç olarak, sosyal politikanın gelecekteki yörüngesi, önceki engellere yani sosyal değişim siyasetine çok fazla bağlıdır...

...Bu durumda şimdiki soru sivil topluma odaklandığımızda işçi hareketini ve sendikaları ne ölçüde göz ardı ettiğimiz; öteki soru ise uyumlu, birleşik işçi hareketinin içinde bölünmüş, bertaraf edilmiş sivil toplum kuruluşlarının tarihsel eşleniğini nasıl bulacağımızdır”

Öte yandan Sempozyumun genel değerlendirme oturumunda ise “hegemonik düşüncenin ve eyleminin” yarattığı etki güdükleştirilmiş sosyal politika tedbirlerinin uygulanabilirliğine ilişkin ifadeler damgasını vurmuştur. Bunlar; E. Dedeoğlu, “...aile, kadın, sosyal güvenlik kurumunda var, sosyal yardımlaşmada var. Bunlar nasıl bir araya getirilip bütüncül bir sosyal politika oluşturulabilir? Kolay şeyler değil bunlar. Yerelde bu iş nasıl sağlanabilir?(Dedeoğlu, 2010:435)” ve A.Yaraman “sosyal politikalarla bütçe bağlantısı, verilen önem doğrultusunda artıyor. Bölgesel kalkınma ajansları, SODES(Sosyal Destekler) gibi programların yaygınlaşması ile bu kaynağın daha da artabileceğini söyleyebiliriz.” şeklinde ifade etmişlerdir.

Bütüncül sosyal politika tedbirlerini hiçbir dönemde uygulamayan Türkiye, 2011 yılında OECD'nin 31 ülkede yapmış olduğu “Sosyal Adalet Araştırması”nda, en adaletsiz ülke olarak son sırada yer almaktadır (www.oecd.org) . UNDP'nin yapmış olduğu “İnsani Gelişim Raporu 2011”e göre Türkiye, 187 ülke içinde kişi başına gelirden 67'inci sırada yer alırken, gelir-dışı insani gelişim endeksinde 112'inci sırada, her ikisinin ortalaması alındığında ise 92'inci sırada yer aldığını görmekteyiz (www.undp.org) . Bugün kapitalistleşmenin geldiği noktada, bölgesel birikim

yaratma arayışı ve güdüleştirilmiş sosyal politika tedbirleri; eşitsiz güç ilişkilerini daha da derinleştirmiş ve tekil sermaye birikim edinimine güç katmıştır, diyebiliriz.

Bununla birlikte bölge ve sektör temelli olarak 2009 yılında sermayeye getirilen yeni teşvik² sisteminin, eşitsiz gelişmeyi daha da derinleştireceğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Yeni teşvik sistemine göre gelişmiş bölgeler birinci bölge, orta gelişmiş bölgeler ikinci bölge, az gelişmiş bölgeler üçüncü bölge ve en az gelişmiş bölgeler ise dördüncü bölge olarak dörde ayrılmış olup, gelişmişlik sırasına göre kurumlar vergisi indirimi, SSK istihdam primi teşviki ve faiz indirimi getirilmiştir. Örneğin birinci bölgeye yatırım katkı oranı yüzde 20 ve kurumlar vergisi yüzde 10 olup, SSK işveren prim teşviki 2 yıldır. Dördüncü bölgeye yatırım katkı oranı yüzde 60, kurumlar vergisi ise yüzde 2 olup, SSK işveren prim teşviki 7 yıl süreyle uygulanacaktır. Bununla birlikte sektörel olarak birinci bölgeye; ağırlıklı olarak otomotiv ve yan sanayi, elektronik, ilaç, makine ile tıbbi ve optik alet gibi yüksek teknoloji gerektiren yatırımlar teşvik edilecektir. İkinci bölgeye nispeten teknoloji yoğun sektörler desteklenecektir. Bu çerçevede makine, akıllı çok fonksiyonlu tekstil, metalik olmayan mineral ürünler, kâğıt, gıda ve içecek teşvik edilecektir. Üçüncü ve dördüncü bölgelere; tarım, tarıma dayalı imalat sanayi, konfeksiyon, deri, plastik, kauçuk, metal eşya ile turizm, sağlık ve eğitim yatırımları teşvik edilecektir (www.yoikk.gov).

Bölgesel ve sektörel teşvik sisteminin yanı sıra getirilen yeni istihdam paketi ile özel istihdam bürolarına geçici iş ilişkisi kurma yetkisi verilecektir. Bununla birlikte asgari 50 kişilik istihdam sağlayan birinci ve ikinci bölgelerden üçüncü ve dördüncü bölgeye taşınacak tesislere 5 yıl süreyle kurumlar vergisi oranı yüzde 20 yerine yüzde 5 uygulanacaktır. 5 yıl süre ile de SSK işveren primi desteği sağlanacaktır. Taşınma giderleri ise hazineden karşılanacaktır (www.yoikk.gov). Bunun yanı sıra Ulusal İstihdam Stratejisi (2011) kapsamında bölgesel asgari ücret uygulanmasının getirilecek olmasıdır.

61. Hükümetin Ekonomi Bakanı olan Zafer Çağlayan, eski Ankara Sanayi Odası Başkanı iken 2005 yılında hazırlanmış olduğu “İşsizlik ve Bölgesel Gelir Dağılımı Eşitsizliği ile Mücadele İçin “Yerel Asgari Ücret” Uygulaması” başlıklı çalışmada, “bölgesel asgari ücretin” rekabetteki etkinliğine dikkat çekilmiş, uygulamaya geçilmesi konusunda istekte bulunulmuştu (ASO, 2005). Bölgesel asgari ücrete ilişkin uygulama kararı ise 2011 Ulusal İstihdam Stratejisi kapsamında yer almıştır. Ancak uygulama kararına karşı, emekçiler ve emek örgütleri, emeğin tek geçim kaynağı olan ücreti üzerinden rekabetin, daha fazla sömürü yaratacağı gerekçesiyle karşı çıkmışlar. Toplumsal baskı, bölgesel asgari ücret uygulama kararını soğutmuş olsa da uygulanacağına ilişkin açıklamalar yapılmaktadır. Bunlardan biri de, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan 8 Şubat 2012 tarihinde Berlin’de düzenlenen Avrupa Bölgesel Ticaret Müşavirler toplantısında “...bölgesel

² Mart 2012 tarihi itibarıyla 2009 uygulamalarına ilave olacak yeni teşvik paketi hazırlıkları devam etmektedir.

asgari ücretin hala getirilmemiş olmasının rekabet avantajını örselemekte, haksız rekabeti ortadan kaldıracak yeni uygulamaların ortaya konulmasının sırasının geldi ve artık Türkiye'yi Dünya Şampiyonlar Liginde oynatmak istiyoruz"³ açıklamasında bulunmuştur. Diğer yandan "Net asgari ücret değişmeyecek, ancak az gelişmiş illerde devlet emek yoğun sektörlerdeki işçilik üzerindeki maliyetlerin bir kısmını üstlenecek" vurgusu yapmıştır. Öte yandan Çağlayan aynı açıklamasında "...Türkiye'nin belli bölgesinde, belli illerinde bilhassa işgücü maliyetlerinin en düşük olduğu bir yapıyı kurmak istiyoruz" şeklinde ifade ederken, "...Hem batıya olan göçü engelleyelim, hem işsizliği azaltalım. Yatırımlar bir anlamda terör örgütünün panzehiri olacak, cari açığın panzehiri olacak" şekilde beyanda bulunmuştur. Tüm bu açıklamalar bize gösteriyor ki, gelişmemiş bölgelerde yaşayan emek gücünün; çaresizliği, işsizliği ve gelişmemişliği kullanılarak, daha fazla sömürüye maruz kalacaktır. Emek gücünün daha fazla sömürüsü sermaye için daha fazla kâr demek ise kimin geliştiği sorusuna daha net cevap bulabiliriz. Bölgesel birikim yaratma çabası birikimin yarattığı bölgede kalacağı anlamını da içermediğini akıllarda tutulması gerekmektedir.

Gelişmişlik sıralamasında en az gelişmiş dördüncü bölgede yer alan Batman'ın tekstil bölgesi yaratılması için daha fazla teşvik verilirken, tekstil ağırlıklı alan olup gelişmemişlik sıralamasında üçüncü bölgede yer alan Adıyaman daha az teşvikten yararlanmaktadır. Ancak Batman'da 2009 yılı şirket kapanma sayısı açma sayısından 300 kat daha fazla olduğu görülmektedir⁴ (Tablo 1). Batman'da işin yürütülmesinin riskli olduğunu ve sermaye birikiminin süreliliğinin gerçekleşemediğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Bunun yanı sıra sermayenin kısa sürede istediği kârlılığı yaratıp daha fazla risk taşımamak adına, daha kârlı daha az riskli alanlara doğru kaymaktadır, diyebiliriz.

Tablo 1: Batman'da Açılan ve Kapanan İşyeri Sayısı (2010)

	Kurulan ticaret unvanlı işyeri sayısı	Kapanan ticaret unvanlı işyeri sayısı*
TÜRKİYE	44050	32419
TRC3	190	488
BATMAN	57	390

*Kapanan ticaret ünvanlı işyerlerine re'sen kapanan işyerleri de dahildir.

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Gösterge ve Sıralamalar, TRC3, 2010 (TRC3 –Batman, Şırnak, Mardin, Siirt)

³ Ayrıntılı bilgi için bkz <http://www.berlinturk.de/berlin/news/berlin/zafer-ca%04%09Flayan-turkler-kendi-otomobillerini-uretecek-zekaya-sahip> (18.02.2012)

⁴ Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Yüksek Lisans tez çalışmasını birlikte yürüttüğümüz Azize Aslan'ın "Az Gelişmişlik ve Kalkınma Sorunsalı Kıskaçında Batman Örneği" başlıklı henüz tamamlanmış çalışmasından yararlanılmıştır.

Sermayenin daha az riskli alanlara kayabilmesi için şirketlerin daha kısa sürede iş açma-kapatmayı sağlayıcı yeni düzenlemeler de getirilmektedir. 2011-2013 KOBİ Eylem Planı (2011) kapsamında yer verilen iş açma-kapatma kriterleri sıralamasında Türkiye’nin 115’nci sırada olup iş açma-kapatma sürelerinin mümkün olduğunca daha kısa sürede yapılması konusunda çaba harcanacağı vurgulanmaktadır⁵.

Kalkınma Ajanslarının bölge ve mahal içinde iş potansiyellerin açığa çıkartma çabası sermayelere de yeni olanaklar sağlanmasında aracılık ederken kâr güdüsü biricikleştirilmektedir. Bölgesel gelişmişlik düzeylerinin en aza indirme çabasının yerine bölge, mahal, kasaba, köy arasında eşitsizlik derinleşecektir. Benzer şekilde M.Türkay, “...Ulusal düzeyde de bölgeler, sınıflar ve kesimler arasında ve bu düzeylerin kendi işleyişleriyle ortaya çıkan nimet, risk ve maliyetler geçerli güç ilişkilerine bağlı olarak eşitsiz biçimde dağılacaktır” (Türkay, 2006:6) vurgusu gerçekliği işaret etmektedir. Diyebiliriz ki, riskler ve maliyetler bölgeselleştirilerek bölüşüm ilişkileri en adaletsiz halini alacaktır.

Risklerin ve maliyetlerin toplumsallaştırılmasının en acı gerçeği ise iş kazası nedeniyle ölüm ve yaralanmalardır. İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi’nin düzenli olarak takip ettiği iş kazası sonuçlarına göre 2011 Temmuz ve 2012 Şubat ayına kadar her ay ortalama en az 40 işçi yaşamını kaybetmiş, en az ortalama 1200 işçi ise yaralanmıştır (www.guvenlicalisma.org). Dünyada en fazla iş kazası yaşanan ülkeler içinde birinci sırada Hindistan, ikinci sırada Rusya ve üçüncü sırada ise Türkiye, yer almaktadır. İş kazasında Türkiye, Avrupa’da birinci sıradadır⁶.

Öte yandan Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, Türkiye’ye doğrudan yatırım faaliyetlerini çekmek için “neden yatırım yapılmalı?” sorusuna karşılık, ortalama haftalık 53.2 saat çalışıldığını ve hasta geçirilen sürenin ortalama 4.6 gün olduğunu ve Avrupa’nın en az hastalanan ülkesi olduğunun altı çizmektedir (www.invest.gov.tr). Yasal çalışma süresi en fazla 45 saat olmasının meşruluğunun kalmadığı görülmektedir. Enerji Bakanı Taner Yıldız’ın Aralık 2010’da Türk-İş’e

⁵ Başbakanlığa bağlı Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) Raporu 2011’de, ayrıca DB ve Uluslar arası Finans İşbirliği (IFC) İş Ortamı 2012 çalışmalarında yatırım faaliyetlerinin kısa sürede gelişini ve terk edişinin sağlanması için yaptırımların uygulanmasını kolaylaştırıcı yürütmeye dair işlevler yüklemektedirler. YOİKK kapsamında yer alan Türkiye Yatırım ve Danışma Konseyi’nde IMF, WB ve Avrupa Yatırım Bankası Başkanları, 17 çok uluslu şirketin yöneticileri, TOBB, TÜSİAD, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), Uluslar arası Yatırımcılar Derneği (YASED) yer almaktadır. Konsey’in Haziran 2010 altıncı toplantısının sonuç bildirgesinde öncelikli olarak makro istikrar ve iş ortamının kolaylaştırılmasına yer vermiştir. İş ortamının olaylaştırılması kapsamında emek gücü için eğitim ve vasıf dengesinin kurulması için eğitim yeniden yapılandırılmasını, ayrıca Ulusal İstihdam Stratejisi’nin derhal hayata geçirilmesi istenmektedir (<http://www.yoikk.gov.tr/ydk/02.02.2012>)

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.

[http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/cgm.portal?page=haber&id=haber1\(22.11.2011\)](http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/cgm.portal?page=haber&id=haber1(22.11.2011))

bağlı Tes-İş’in Genel Kurulu’nda “*gerekirse günde 16-18 saat çalışılmalı*” ifadesini kullanması ve Ekim 2011’de “*fıilen cumartesi ve pazar çalışılıyor, memurlar da çalışsınlar, bir saat erken mesai yapılıns enerji tasarrufu sağlayalım*” ifadeleri ile hukuksuzluk ve sömürü meşrulaştırılmaktadır⁷. Bilinen bir gerçek var ki o da sermaye birikimi ve kârlılık için “uzun çalışma saatleri” asli unsurdur⁸. Uzun çalışma saatleri birikimin ve zenginliğin kaynağı iken çalışanlar için iş kazası, ölüm, yaralanma ve meslek hastalığıdır.

Emekçilerin hak ve menfaatlerini koruyan geliştiren kurumları, sendikalarıdır. Ancak, esnek emek politikaları, özelleştirme ve ticarileşme uygulamaları, sendikal örgütlenmenin önündeki engeller, örgütlülüğü en aza indirmektedir. Bunun yanı sıra işletmelerin yüzde 98’i 1–49 çalışanı bulunan KOBİ niteliğindeki işyerleri ve bu işyerleri istihdamın yüzde 60’ını oluşturmaktadır. Küçük işletmelerde örgütlenmedeki zorluk ve 4857 sayılı yasa ile fason ve taşeron çalıştırılmaya ilişkin düzenleme ve de aynı yasada 50’den az işçi çalıştıran iş yerlerinde işyeri hekimi ve mühendis zorunluluğunun olmaması, çalışanları çalışmadan doğan risklerle baş başa bırakırken, emekçiler örgütsüz ve güvencesiz çalışmaya itilmektedirler.

Türkiye’deki üretim alanında yapılan çalışmalarda KOBİ’lerde asgari ücretin altında düşük ücretle çalıştırma, en az ücretle göçmen, kadın, çocuk işçi çalıştırma, enformel istihdam, sendikasız çalıştırma, ücretsiz aile işçisi kullanma en az maliyetle düzenlenmiş kötü çalışma koşulları gibi emek yönelimli tasarrufların uygulandığını görmekteyiz (Köse ve Öncü, 2000; Türkün-Erendil, 2000; Güler-Müftüoğlu, 2000, Dikmen, 2000; Güler-Müftüoğlu, 2001, Eraydın ve Türkün-Erendil, 2001; Hattatoğlu, 2002; Güler-Müftüoğlu, 2007c). Ancak ve ancak küresel kapitalizme eklemlenmenin yolu ucuz mal ve hizmet üretimi olması, bölgelerin rekabeti için olmaz ise olmaz koşulu sayılmaktadır.

Ne var ki, sanayileşme ve kalkınmanın neferi olarak gösterilen KOBİ’lerin, bölgesel birikimin kaynağı olarak kabul edildiklerini ve Kalkınma Ajansları tarafından asli unsur olarak değerlendirildiklerini görmekteyiz. Kalkınma Ajansları tarafından ulusal ve uluslar arası fonların KOBİ’ler tarafından kullanımı gerçekleştirilmektedir. Bir yandan bölgesel ve sektörel yatırım teşvik uygulamaları tekil sermayelerin bölgesel kayışı ile birikim sağlama kolaylıkları getirilirken, diğer yandan bölgelerdeki Kalkınma Ajansları ile yerel birikim potansiyelinin açığa çıkartılmaya çalışılması bölgesel rekabeti daha fazla körüklemektedir. Müdahale araçlarıyla da bu rekabet daha da keskinleştirilmektedir.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Milliyet Gazetesi 20.12.2010 ve 15.10.2011

⁸ Karl Marx’ın eseri Kapital I. Cildinde “İş Günün Sınırları” kısmında 1860 yılında iş müfettişlerinin işverenlerin tavrını aktardığı satırlar şu şekildedir: “*Pek saygıdeğer fabrikatör, bana günde 10 dakika fazla çalışma süresi verirsiniz yılda 1000 sterlin cebime koymuş olursunuz, diyardu....Zaman zerreleri kârın unsurlarıdır*” (Marx, 2011:239)

Kalkınma Ajanlarının hedef alanı olan KOBİ’ler için, müdahaleci araçlardan biri de, “organize sanayi bölgeleri ve “küçük sanayi sitelerinin” oluşturulmasıdır. Türkiye genelinde 196 tane OSB faaliyette olup, yapım aşamasında olanlarla birlikte OSB sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün, Eylül 2011’de yapmış olduğu açıklamada “...yatırımcılara OSB’de bedelsiz arsa tahsis..” yapılacağını ifade etmiş ve bedelsiz arsanın sunulmasının nedeni olarak “...Türkiye, 2023 yılında yıllık 500 milyar dolar ihracat yapmayı ve dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri olmayı hedefliyor. Bu hedefe ulaşmamız için, rekabetçi, yenilikçi ve dinamik bir reel sektör oluşturmamız gerekiyor” demiştir. Sermaye birikim sürecinin koşulsuz işlemesi adına zorunluluklar, zorlamalar ve müdahaleler ile doğal zenginliklerin, toprak ve arazilerin kâr alanlarına hızla açıldığını görmekteyiz. Bunun son halkaları olan 644 Sayılı “Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ve de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından çıkartılan “Tabiat Varlıklarını Koruma Komisyonları Kuruluş ve Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik”tir. Böylece Tabiat varlıklarının korunması, yönetmelik adı altında sadece komisyona devredilerek çevre ve doğanın korunma temelinden uzaklaştırılması kentleşme ve sanayileşmede rant aracı olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Böylece daha fazla rekabet yaratılacak, ancak daha fazla doğanın ve emeğin tahribatına ve de yer, mahal, bölge gibi yaşam alanlarının yok oluşuna tanıklık edeceğiz. Nitekim Türk Tabipler Birliği’nin Dilovası Organize Sanayi Bölgesi’nin yer aldığı bölgede çalışan ve yaşayanlar üzerine yapılan halk sağlığı çalışmalarının derlendiği Dilovası Raporu’na göre doğanın ve insanın tahribatı tüm çıplaklığı ile ortaya konulmaktadır (ITB, 2011).

Öte yandan Türkiye’de toplumsal mücadeleler her geçen gün artarak devam etmektedir. Rekabet için enerji şart ilkesi ile bin beş yüzden fazla HES(Hidro Elektrik Santralleri) yapım faaliyetlerinin sürdürülüyor olması, doğal alanlarının yok oluşuna karşı mücadele eden yer, mahal, bölge insanları toprağına, sularına sahip çıkarak direnmektedirler. Güvenlik güçlerinin şiddet ve baskısı artmakta ama direnişler her koldan sürdürülmektedir. Bununla birlikte örgütsüz ve güvencesiz çalışmaya karşı örgütlenme mücadelesi veren çalışanlar da sendika, meclis, kurultay, komite vs. yoluyla hak talebi için direnmektedirler¹⁰.

Gözden kaçırılmaması gereken gerçeklik, egemen ve asimetrik yapılanmaya karşı mücadele kanatlarının güçlenmesiyle dönüştürücü eylemlilik hayat bulabilecektir (Coe vd., 2008:25). Diyebiliriz ki, hem Türkiye’de, hem de dünyada gelecek; yerel, ulusal, uluslar arası güç ilişkilerinin mücadelesi ile şekillenecektir.

---

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.

<http://www.sanayi.gov.tr/NewsDetails.aspx?newsID=2047&lng=tr> (09.11.2011)

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.emekdunyasi.net> içinde çevre ve doğa ile işçi ve sendika sayfaları.

Sonuç

Kapitalist üretim ilişkilerinin geldiği noktada sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanması adına yapılan her şey (hane, yer, birim, mahal, bölge rekabete ve birikim sürecine açılması) yaratıcılık yanılması içinde, tekil zenginleşme ve zenginlik umudu yaratmaktadır. Oysa gerçeklik, geniş toplumsal kesimlerin yoksulluk, yoksunluk ve yaşam alanlarının tahribatıdır. Dolayısıyla süreç, tahribatsız işlememektedir. Daima ve daima sonsuz tahribat üretebilmektedir. Tahribatı yaratanlar açık biçimde görünür kılınmamaktadır. Çünkü sürecin kusursuz işletilemediği, bu yüzden tahribatların yaratıldığına dair sonsuz sayıda fenomen, imaj, mit ve klişe üretilebilmektedir. Böylece süreç için, daha fazla doğal kaynaklar üzerinde kontrol ve emeği daha fazla denetim altında tutacak mekanizmalar yaratılmasıyla, tahribatların görünür kılınması da önlenmektedir. Süreç, eğer toplumsal ilişkiler bütünüyse, bu ilişkilerin niteliğinin bütünsel analizle değerlendirilmesi, fenomen, imaj, mit vb. perdesinin kaldırılmasıyla “sosyal gerçeklik” açığa çıkabilecektir. “Gerçeklik”; sürecin nasıl işletilmesi gerektiğinin, açıklanması ile değil; süreç nasıl işliyor, neler ortaya çıkıyor? Sorularına aranan yanıtlar ile billurlaşacaktır.

Toplumsal anlamda az gelişmişlik sorunsalını çözemeyen Türkiye’de; bölgesel rekabet, bölgesel potansiyelin açığa çıkartılması, bölge içi farklılığın yaratılmasına dair, bir dizi kurumlar ve kuralların oluşturulması, sorunsalın çözümünden öte, sorunsal perdelenmekte ve ötekileştirilmektedir. OECD’nin 31 ülkede gerçekleştirdiği Sosyal Adalet Araştırmasına göre en sonuncu olan Türkiye’nin, bölgelerinin de acil sorunlarını (eğitime ve sağlığa ulaşılabilirlik, yaşanabilir konut, yoksulluk, ayrımcılığın önlenmesi, cinsiyetler arası eşitsizlik gibi) çözememiş olduğunu görüyoruz. Ancak Türkiye’nin AB ülkeleri arasında dördüncü büyük ekonomiye sahip olması ve dünyanın en fazla büyüyen ikinci ülke olunmasıyla övünç duyulmakta ve dünya pazarlarıyla daha sıkı bütünlüğünün yolları aranmaktadır.

Yol arayışı; hem dışarıdan, hem de içeriden sermaye birikim sürecinin sürekliliğinin arayışıdır. Bu arayış, dışarıdan zorunluluklar (EU, IMF, WB, WTO vs), içeriden zorlamalar (TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD, TÜRKONFED vs) ile gerçekleşmektedir. Mekânlar kendileri rekabet edemez; fakat birikim gücünü elinde tutanlar tarafından kurdukları ilişkisellik (sermaye-sermaye, sermaye-devlet, sermaye-emek) mekânları hızla rekabete açabilmektedirler. Bunun için oluşturulan kamu-özel sektör işbirliğine dayalı kurumların başında Kalkınma Ajansları gelmektedir. Kalkınma Ajanslarının yönetim kurulunda sermaye birliklerin aktif oyuncular olarak yer almaları, işçi sendikalarının ve meslek birliklerinin dışarıda bırakılmaları eşitsiz güç ilişkilerinin açık göstergesidir. Öte yandan sürecin işleyişi için gerek duyulan emek gücünün yetiştirilmesi ve işe koşulmasını sağlayan eğitimin (ilköğretim, orta öğretim ve üniversiteleri) yeni koşullara uyumlu biçimde yeniden yapılandırılmaktadır. Ulus ve ulus-altı alanda sürece bağımlı eğitim anlayışı ile

edilgen, bağımlılaştırılan emek gücünün denetim ve kontrolün kolaylaşacağını söylememiz yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte Türkiye'nin sosyo-ekonomik açıdan bölgeler arası eşitsizlik kısılcacında yaşam kavgası veren emek güçlerinin gelişmemişliği, işsizliği ve çaresizliği kullanılarak daha kolay denetim ve kontrol altına girmeleri sömürüyü ve etnik temelli eşitsizliği de kuvvetlendirebilecektir.

Hem uluslar arası, hem de yerel sermayelerin devir hızlarını kısaltma çabalarını ve bu devire yeni sermayelerin katılma umutlarını, azaltacak, her türlü muhalefete karşı tahammülsüzlük gösterilmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Ne var ki doğanın ve emeğin tahribatına karşı muhalefet sesleri her geçen gün daha fazla yükselmektedir. Kapitalist üretim ilişkileri eşitsiz güç ilişkileri içinde var oluyor ise bundan sonraki süreç güçler arasında çatışma ve gerilmenin daha da güçleneceğini tahmin etmek hiç de zor değildir.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ü. (2007) Kapitalizmi Planlamak Türkiye’de Planlama ve DPT’nin Dönüşümü, SAV yayınları İstanbul.
- Amin, A.(1998) “An Institutionalist Perspective on Reginal Economic Deveopment “, Paper Presented at The Economic Geography, *Research Group Seminar* “Institutions Governance”, Department of Geography UCL, London.
- Annoni P. ve K. Kozovska (2010) *EU Regional Competitiveness Index*, Luxembourg: Publications Office of the European Union
- Ankara Sanayi Odası (2005) İşsizlik ve Bölgesel Gelir Dağılımı Eşitsizliği ile Mücadele İçin “Yerel Asgari Ücret” Uygulamaları, Ankara.
- Bayraktar, U. (2009) “Genel Değerlendirmeler”, 3. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, “Planlamadan Uygulamaya”, TEPAV Yayınları, No. 45, Ankara.
- Brenner N. ve Theodore N. ” Cities and Geographies of “Actually existing Neoliberalism””, *Space of Neoliberalism: Urban Restructuring in Western Europe and Norb America*, Antipode, N.Theodore and N.Brenner (ed), Vol: 34, N: 3, (349-379).
- Bryan K. A. ve L. Martinez (2008) “On the Evolution of Income Inequality in the United, *Economic Quarterly*, Vol. 94, Nu. 2, 2008, (97-12).
- Coe, N.M., M. Hess, H.w. Yeung, P.Dickens ve J.Henderson (2004) “”Globalizing” Regional Development: A Global Production Networks Perspective”, *Royal Geographical Society*, (29), (468-482).
- Coe, N.M., P.Dicken ve M. Hess (2007), “Global Production Networks: Realizing the The Potential” Potential”, *Journal of Economic Geography*, (8), (271–295).
- Cooke P. ve Morgan K. “Growth Regions under Duress: Renewal Strategies in Baden Württemberg and Emilia-Ramogna”, *Globalization Institutions and Regional Development in Europe*, A.Amin ve N.Thrift (ed.) Oxford University Press.
- Çetin, M. (2007) “Bölgesel Kalkınma ve Girişimci Üniversiteler” *Ege Akademik Bakış*, 7(1) (217–238).
- Dedeoğlu, E. (2010) “Genel Değerlendirme Oturumu”, 4. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, “Sosyal Politikanın Yönetişimi”, TEPAV Yayınları, No. 50, Ankara.
- Dikmen, A.A. (2000). “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, Emek Piyasaları ve Üretim Süreci, *Toplum ve Bilim*, Güz 86, (281-302).
- DPT (2003) *Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*
- Eraydın, A. ve A.Türkün-Erendil. (2002), “Konfeksiyon Sanayiinde Yeniden Yapılanma Süreci, Değişen Koşullar ve Kadın Emegi: Ne Kazandılar, Ne Kaybettiler?”, Ev Eksenli Çalışma, *İktisat Dergisi*, Sayı.430 Ekim, (18-28).
- Ercan, F. (2004) “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği-Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Yaklaşım” *Neoliberalizmin Tabriyatı*, Haz. Neşecan Balkan ve Sungur Savran, Metis Yayınları, (9-43)
- Ercan, F. (2006) “Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezleri Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime” *Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler*, Der. F.A. Art, Derin Yayınları, (45-116).
- Murry, Fergus. "Flexible Specialisation in The "Third Italy"", *Capital and Class*, No. 33, (Winter 1987), (84-95).
- Güler-Müftüoğlu, B. (2001). “Dudullu Organize Sanayii Bölgesi’nde Makine İmalat Sanayiinde Alan Araştırması”, *TMMOB Sanayi Kongresi 2001 Bildiriler Kitabı*, Yayın No. E/2001/291, (349-370).

- _____. (2003) “Yeniden Yapılanmada KOBİ’ler: Sihirli Değneğin Sihirsizliği“, *İktisat Dergisi*, Sayı: 435, Mart, (16-24).
- _____. (2005) “Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması ve KOBİ Temelli Yerel/Bölgesel Dinamikler” *Kapitalizm ve Türkiye II –Emek, Siyasal Yaşam ve Bölgesel Kalkınma-*, Hazırlayan: F.Ercan-Y. Akkaya, Dipnot yayınları, (361-388).
- _____. (2005) *Fason Ekonomisi: Gedikpaşa’da Ayakkabı Üretimi*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- _____. (2006) “ Küresel Rekabetin Cazibe Merkezi: Yerel/Bölgesel Dinamikler”, *Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler*, Der. F.A. Arı, Derin Yayınları,(117-175).
- _____. ve F. Ercan (2007a) “Yeniden Biçimlenen Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Yerel, Ulusal ve Uluslararası Dinamikleri”, *TMMOB V. GAP Sanayi Kongresi*, 23-24 Eylül Diyarbakır.
- _____. ve F. Ercan (2007b) “Bölgesel Kalkınmadan Bölgesel Sermaye Birikimine: Olumluluklar/Fırsatlar ve Olumsuzluklar/ Tehditler Açısından Karadeniz Bölgesi”, *1. Karadeniz’de Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu*, 16-17 Kasım 2007, Trabzon.
- _____.(2007c) “Ana Sanayiler ve Fason Üretim”, *2007 TMMOB Sanayi Kongresi*, Bildiriler Kitabı, Ankara.
- Gündoğdu, İ. (2009) “Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel Coğrafi ve Materyalist Bir İnceleme”, *Praksis*, No.19, (267-302).
- Harvey, D. (1999) *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınevi, 2. Bası, İstanbul.
- Hattatoğlu, D. (2002). “Ev Eksenli Çalışmada Çocuk Emegi ve Kadın Emegi İlişkileri”, *Ev Eksenli Çalışma*, *İktisat Dergisi*, Sayı.433, Ekim, 54-57.
- İTO (2003), *Yerel/Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Artırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları*, Yayın No: 2003-08, İstanbul
- Kaplan, M. (2011) “Günümüzde İşletmelerin Değil Bölgelerin Rekabeti Söz Konusudur”, *İşveren Dergisi*, C.49, S.5, (Temmuz-Ağustos), 54-55.
- Köse, A.H. ve A.Öncü. (2000). “İşgücü Piyasaları ve Uluslar arası İş Bölümünde Uzmanlaşmanın Mekânsal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii”, *Emek Piyasaları ve Üretim Süreçleri*, *Toplum ve Bilim*, Güz 86, 72-90.
- Leitner H. ve Sheppard E. “The City is Dead, Long Live The Net”: Harnessing Eurpean Interurban Network for a Neoliberal Agenda”, *Space of Neoliberalism: Urban Restructuring in Western Europe and Norh America*, Antipode, Edt: N.Theodore and N.Brenner, Vol:34, N: 3, (495-518).
- Marx, K. (2011) *Kapital*, 1. Cilt, Çev. M. Sevik ve N.Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul.
- OECD (2000), *The OECD Reviews of Regulatory Reform-Reform in Poland: From Transition to New Regulatory Challenges*, Paris.
- OECD (2001), *The OECD Reviews of Regulatory-Turkey: Crucial Support for Recovery*, Paris.
- OECD (2001a), *LEED-CEI-EBRD project on Industrial Districts and Local Clusters 2001-2002* www.oecd.org , (07.07.2004)
- OECD (2001b), *OECD-DATAR World Congress on Local Clusters*, www.oecd.org , (07.07.2004)
- OECD (2004) *Economic Survey Turkey 2004*, www.oecd.org/dokument, (11.11.2004)
- Piore M.J. ve C. F. Sabel. *The Second Industrial Divide - Possibilities for Prosperity-*. Basic Books, Inc. New York: Publishers,1984.
- Peck J. ve Tickell A. “Neoliberalizing Space” *Space of Neoliberalism: Urban Restructuring in Western Europe and Norh America*, *Space of Neoliberalism: Urban Restructuring in Western Europe and Norh America* Antipode, N.Theodore and N.Brenner (ed), Vol:34, N: 3, (380-404).

- Sak, G. (2010) "Açış Konuşması", 4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, "Sosyal Politikanın Yönetişimi", TEPAV Yayınları, No. 50, Ankara.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (2007), *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı*, Ankara.
- Storper, M. ve A.J.Scott (1990). "Work Organisation and Local Labour Markets in an Era of Flexible Production", *International Labour Review*, Vol.129, No.5, (584-588).
- Swyngedouw E.; Moulaert F. ve Rodriguez A. (2002) "Neoliberal Urbanization in Europe: Large Scale Urban development Project and The Urban Policy" *Space of Neoliberalism: Urban Restructuring in Western Europe and North America*, Antipode, N.Theodore and N.Brenner, (ed.) Vol:34, N: 3, (542-576).
- Tezcek, Ö. (2011) *Düşünce Fabrikaları (Sermayenin Harici Belleği)*, SAV Yayınları, İstanbul.
- Tuna, Gürçağ (2011) *Türkiye'de Kapitalizmin ve Fetişizmin İnşa Süreci*, SAV yayınları, İstanbul.
- Türkay, M. (2006) "Devlet Ulusal Kalkınma ve Kapitalizmin Dinamikleri", *Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler*, Der. A.Arı, Derin Yayınları, İstanbul (1-22).
- Türkün-Erendil, A. (2000). Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli-Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel Kuram Açısından Bir Değerlendirme", *Emek Piyasaları ve Üretim Süreçleri, Toplum ve Bilim*, Güz 86, (91-117).
- TUIK (2010), Bölgesel Gösterge ve Sıralamalar, TRC3.
- TTB (2011), Dilovası Raporu, Ankara.
- Ulusal İstihdam Stratejisi (2011)
- Utting P. (2010) "*Sosyal Politika ve Kalkınma: On Önemli Engel*", 4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, "Sosyal Politikanın Yönetişimi", TEPAV Yayınları, No. 50, Ankara.
- www.berlinturk.de/berlin/news/berlin/zafer-ca%0C4%09Flayan-turkler-kendi-otomobillerini-uretecek-zekaya-sahip(18.02.2012)
- <http://www.cs.gb.gov.tr/cs.gbPortal/cgm.portal?page=haber&id=haber1>(22.11.2011).
- www.dpt.gov.tr
- www.eurada.org
- www.guvenlicalisma.org
- www.imf.gov
- www.investturkey.org
- www.oecd.org
- www.sanayi.gov.tr
- www.tepav.org.tr/sempozyum/
- www.undp.org.tr
- www.yoikk.gov.tr
- www.yoikk.gov.tr/ydk/ (02.02. 2012).
- Yaraman, A. (2010) "Genel Değerlendirme Oturumu", 4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, "Sosyal Politikanın Yönetişimi", TEPAV Yayınları, No. 50, Ankara.
- Yılmaz, C. (2011) "2023 Kalkınma Vizyonumuzun Hayata Geçirilmesinde Kalkınma Bakanlığı Temel Bir İşlev Görecektir", *İşveren Dergisi*, C.49, S.5, (Temmuz-Ağustos), (47-51).